

Анастасія Лукаш
Запорізький національний університет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ГОЛОД» В УСНОМУ МОВЛЕННІ ЖИТЕЛІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: АНАЛІЗ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІАЛЕКТНИХ ЗАПИСІВ

У тезах здійснено спробу проаналізувати лексико-семантичне поле на позначення явища **голоду** в усному мовленні жителів Тернопільської області. Матеріал охоплює свідчення мешканців різних районів Тернопільщини щодо пережитих голодних років – передусім 1946–1947, подекуди – згадки про 1932–1933 рр.

Ключові слова: діалектне мовлення, лексико-семантичне поле, голод, Тернопільщина, мовна картина світу.

In these theses, an attempt is made to analyze the lexical and semantic field denoting the phenomenon of famine in the oral speech of the inhabitants of the Ternopil region, based on dialect records collected within the framework of dialectological research. The material includes testimonies from residents of various districts of the Ternopil region about the famine years – primarily 1946–1947, with occasional references to the famine of 1932–1933.

Key words: *dialect speech, lexical-semantic field, famine, Ternopil region, linguistic worldview.*

Мета дослідження – виявити складові лексико-семантичного поля «голод» у мовленні жителів Тернопільської області, проаналізувати мовні засоби на позначення нестачі їжі та пов'язані із цим соціальні явища.

Завдання:

- визначити семантичну структуру й ядро лексико-семантичного поля «голод»;
- з'ясувати функційну роль периферійної лексики, пов'язаної з поняттями «виживання», «нестача»;
- виявити особливості діалектної реалізації лексем;
- охарактеризувати соціокультурний контекст і мовну пам'ять, відбиту у свідченнях про голод.

Матеріал дослідження – усні діалектні свідчення мешканців Тернопільщини (1940–1947 р. н.), записані під час діалектологічної практики студентами Національного університету «Києво-Могилянська академія». До вибірки увійшли інтерв'ю з носіями говірок таких населених пунктів:

- м. Теремовля, Тернопільський р-н (інтерв'юер Заверуха Діана);
- с. Старий Збараж, Тернопільський р-н (інтерв'юер Балабаш Анастасія);
- с. Куликів, Кременецький р-н (інтерв'юер Фещак Богдан);
- с. Зозулинці, Чортківський р-н (інтерв'юер Морозова Ганна);
- смт Золотий Потік, Бучацький р-н (інтерв'юер Фещак Богдан).

У діалектному мовленні мешканців Тернопільщини поняття голоду репрезентоване низкою лексем, що не лише номінують фізичний стан нестачі їжі, а й передають емоційний вимір цієї трагедії. У центрі цього поля лексеми *голод*, *голодувати*, *голодні*, поруч із якими з'являються слова, що підкреслюють масштаб катастрофи: «гинуть всі з **голоду**» – акцент на смертельних наслідках; «то був страшенний **голод**, вони там **голодували**» – вживання підсилювального епітета *страшений*; «всі **голодні** були, всі звідтам, там дуже був **голод**» – узагальнення через займенник *всі* та підсилювальний прислівник *дуже*.

Метафоричним синонімом до поняття голод виступає *чорна біда*: «то була **біда чорна**: всі їсти хтіли, нічого не було, ше й позабирали всьо». Цей вираз уживається також у поетичних текстах. У поезії «Нове літочислення» І. Гнатюка він символізує

наслідки Чорнобильської трагедії: «Час очистить Прип'ять незглибиму, / Оживуть і луки, і сади, / Та Чорнобиль вічно берегтиме / Хрест своєї **чорної біди**» [1, с. 89], а в поезії Л. Костенко «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» — жахіття війни: «Маленький сирій чоловічок / Накоїв **чорної біди**». В Енциклопедичному словнику символів культури України зазначається: «Чорний — ознака загибелі всього живого, бо живе любить і прагне світла, а він світло «ненавидить», тому постійно знищує його — поглинає» [2, с. 870].

Своєрідну мовну іронію виражає вислів *не отруївси желудок*, що вказує на фізичну витривалість людей під час вживання неякісних продуктів задля виживання: «Ті бараболі збирали і моло... товкли їх, і пекли з того коржі, і то їли, і **не отруївси желудок**». Фраза *пухлі з голоду* репрезентує фізіологічні наслідки голодування: «Бо ми були заможніші, то ми ще так не бідували. А котрі люди були бідні, бо то були бідні і багаті, то **пухлі з голоду** і вмирили». Цей вислів фіксує пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр., на відміну від інших цитат, що стосуються голоду 1946–1947 рр.

Цінність становлять і дієслова, що позначають насильницьке вилучення їжі. Замість нормативного *грабувати* мовці вживають діалектну форму *рабувати*: «Свої в своїх **рабували**». Також уживаються *забирати*, *відбирати*, *вичищати*: «шо було хліб і всьо **забирали, вичищали**», «а діти дивляться, бо кожен хоче їсти — від мене **відберуть** то».

Найбільше лексем зафіксовано у сфері номінації продуктів для споживання. Слово *їжа* з'являється лише в мовленні інтерв'юерів, а мовці надають перевагу конструкціям зі словом *їсти*: «Це був голод, голод — не мали люди **шо їсти**»; «Бо прийшов **хоче їсти**, і шо скажеш? Не дасиш, то заб'є». Також трапляється діалектизм *їдло*: «То приходили, то міняли, якісь лахи таке, та хто шо мав з себе, таке-во то всьо вимінювали на **їдло**». У Словнику української мови в 11 томах наведено дуже коротке

визначення: «ЇДЛО, їдла, сер., діал. Їжа (у 1 знач.)» [4, с. 59], однак у контексті слово набуває негативного забарвлення. Про це свідчить і уривок зі вступного слова до видання «ЇДЛО 33-го. Словник голодомору», де бачимо яскраво виражений негативний відтінок на позначення гіршої за якістю їжі: «Цей словник про «**їдло**» (не їжу, а саме «**їдло**»!) 1933-го року – це документ неймовірної сили про трагедію народу» [3, с. 1].

Показовими є варіанти слова *картопля*: «**Картоплі** ніхто не чистив»; «Збирали сухі **бараболі**, що на рік стояли навесні висихали, вже вімерзали», «Шкарлупку з **бараболь** збирали і садили на городі, і...і варили, і всьо»; «Дехто ходив по городі, збирав **барабулетка**». Контекст засвідчує використання залишкової, низькоякісної їжі. Варіативною є й назва лободи: «молоденьку **лободу** збирали»; «З **лабуди** хліб пекли, хто не мав шо їсти»; «Але дай знов з **лубуди** супу». Через низьку поживність подібні страви часто називали *супчик* або *відвар*: «варили такі супи, варили такі **відвари**, бо їсти не було шо»; «Закупали були житом, то я, каже, в жорнах тихенько змелю, щоб ніхто не бачив, не знав... тільки одну жменку варити, той **супчик** такий» (суп з жита – свідчення про Голодомор 1932–1933 рр.). Серед назв продуктів трапляються діалектні форми, що відображають локальну мовну норму: *ейца*, *м'есо*, *курудзений хліб*, *фасоль* тощо.

На позначення соціальних груп уживаються марковані лексеми: *москалі*, *руські* як етнічні назви загарбників: «бо то ше туди приїжджали ті **москалі**, в їх ше то забирали, шо було: хліб і всьо забирали, вичищали»; «але то **руські** вже тоди полювали на **бандерівців**». Воїнів УПА в підпіллі називали *нічними*: «Приходили **нічні**. Ніхто не казав, шо **бандерівці**, шо... Приходили **нічні**»; «Приходили якісь в вечір, шо їсти хтіли, але хто вони були? То партизани були чи то хто? То так, певно, тії **нічні** якісь, чи хто?»; проте деякі мовці вживають лише нав'язані росіянами лексеми *бандерівці* / *бандери*: «**Бандери** саме більше рабували». Людей, які передавали інформацію від воїнів УПА називали *по-*

сельними: «Вони мали **посельних** таких, дівкі були **посельними**... Вони приходили і заказували, що ти маєш злагодити, і то має бути. Не маєш — відки хоч озми, а давай».

Отже, мовлення жителів Тернопільщини зберігає пласт лексики, пов'язаний з колективним досвідом голоду як історичної катастрофи. Ядро поля становлять лексеми, що позначають сам голод, а периферія включає назви продуктів, дій з ними та позначення соціальних груп. Лексика виконує не лише номінативну, а й пам'яттєву функцію, формує мовну картину світу в умовах екстремального виживання.

Список використаних джерел

1. Гнатюк І. Ф. Нове літочислення: Вірші та поеми. Київ : Радянський письменник, 1990. 200 с
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
3. ЇДЛО 33-го. Словник голодомору / зібрав і упорядкував О. Різників. Одеса : Вид-во «Юридична література», 2003. 81 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 1973. 840 с.